

รัฐไทยกับจักรวรรดินิยม

สันติสุข โสภณสิริ

บทนำ

คาบสมุทรอินโดจีนหรือแหลมทองเคยเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณ แม้จะมีขนาดอาณาเขตไม่กว้างนัก แต่ก่อนอุดมหนาแน่นไปด้วยทรัพยากร และพืชพันธุ์ธัญญาหาร มากกว่าภูมิภาคอื่น ๆ ที่มีขนาดพื้นที่ใกล้เคียงกัน ทั้งในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ก็เป็นทางผ่านอินเดียตะวันตกไปสู่ประเทศจีนซึ่งเป็นย่านพาณิชย์และเป็นแหล่งอารยธรรมใหญ่ในอีกซีกโลกหนึ่ง ดังนั้นเหตุที่มหาอำนาจตะวันตก กำลังตื่นตัวออกสำรวจทางเรือเพื่อแสวงหาแหล่งวัตถุดิบ ตลาด และแหล่งระบายสินค้า จึงมุ่งหมายยังดินแดนตะวันออกอันน่าเฝ้าหวงแห่งนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สยามประเทศซึ่งเป็นทำเลศูนย์กลางของภูมิภาคดังกล่าว ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นจากแรงกระแทกของคลื่นจักรวรรดินิยมตะวันตกไปได้เลย ประชาชาติใหญ่น้อยในคาบสมุทรโบราณแห่งนี้ทางประวัติศาสตร์อันขมขื่นในการต่อสู้กับจักรวรรดินิยมมาแล้ว โดยมีวิเทโศบายและประสบการณ์เฉพาะที่แตกต่างกันออกไป สำหรับรัฐไทยเอง นอกจากเคยอยู่ใต้อาณัติของจักรวรรดิขอมในยุคสุโขทัยและเคยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า 2 คราวในยุคต่อมาแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าเคยตกเป็นรัฐอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกชาติใดในทางนิตินัยเลย แต่กระนั้นก็ตาม ใครว่าประชาชาติ ที่มีวัฒนธรรมอ่อนแออย่างไทยสามารถลอยตัวอยู่เหนือเรื่องจักรวรรดินิยมอย่างราบรื่นกว่าและขมขื่นน้อยกว่าชาติเพื่อนบ้านที่สูญเสียเอกราชอธิปไตยไปในยุคล่าอาณานิคมก็หาไม่ ข้อที่เราไม่เคยสูญเสียเอกราชในทางนิตินัยให้แก่จักรวรรดินิยมตะวันตกนั้นมิใช่เรื่องที่พึงทะนงและชื่นชมแต่ประการเดียว เพราะหากอนุชนคนรุ่นเราไม่หมั่นน้อมใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์การเผชิญหน้าระหว่างรัฐไทยกับจักรวรรดินิยมแล้ว เราอาจจะได้รับผลทางหายนะมากกว่าทางวัฒนะจากเกียรติอดีตประวัติเหล่านี้ก็เป็นได้ เพราะทุกวันนี้มีปัญหาเอกราชได้แปลงรูปโฉมซับซ้อนไปกว่าการบังคับให้ลดธงเริ่มจากเสาหรือการครอบครองดินแดนทางนิตินัยแล้ว การที่เราไม่อาจละจิตสำนึกไปจากปัญหานี้ได้ ก็เพราะว่า トラบใดถ้าเรายังเป็นชาติที่ถูกถือว่าเป็นชาติเล็ก (วัดจากฐานะอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง) อยู่ในชนชั้นของประชากรที่ถูกนักวิชาการฝรั่งตั้งฉายาให้ว่าโลกที่ 3 แล้ว トラบนั้นเราก็ต้องจำไม่ต้องผจญกับปัญหาจักรวรรดินิยมที่สืบเนื่องมาแต่อดีตจึงยังไม่ได้ลดความเข้มข้นและความน่าหวาดหวั่นลงไปเลยในสถานการณ์ปัจจุบันและในอนาคต

จักรวรรดินิยมในยุคแรก

ก่อนอื่นใคร่ขอตั้งข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า แม้แต่สยามจะเป็นอนุประเทศที่ตั้งอยู่ระหว่างอินเดียและจีน แต่ก็เชื่อว่าจะได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากมหาประเทศทั้งสอง มามากมายอะไรนักที่แท้เราได้รับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมนับอเนกประการมาจากลังกาทวีปซึ่งเป็นเพียงเกาะเล็ก ๆ เท่านั้น อิทธิพลทางวัฒนธรรมของลังกาแผ่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ นับแต่ครั้งสมัยที่พระเจ้าปรักรกรมพาทู ทรงประดิษฐานนิกายมหาวิหาร อันเป็นนิกายหนึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายใต้ขึ้นมาในราว พ.ศ. 1587 และนิกายนี้เองที่แปลงมาเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ ซึ่งมาในสยามตั้งแต่ครั้งสุโขทัย คุณค่าซึ่งสยามให้คติเถรวาทของลังกาก็คือ จิตสำนึกแห่งความเป็นไป ความเป็นตัวของตัวเอง ความพอใจกับวิถีชีวิตเรียบง่ายและความรักสงบไม่รุกรานผู้อื่น ข้อสำคัญก็คือพุทธศาสนานิกายนี้ปฏิเสธผู้นำตามคติเทวราชของลัทธิพราหมณ์และมหายานซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมขอม โดยลดความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ ผู้ทรงไว้ซึ่งศัพทพิราชาธรรม จักรวรรดิวัตร กล่าวคือลดสถานะกษัตริย์ลงมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับราษฎร หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดขาดหลักธรรมดังกล่าวก็จะเป็นทรราชย์ อันราษฎรมีสิทธิ์ถอดถอนออกเสียง แนวคิดทางการเมืองเกี่ยวกับรัฐอิสระและกษัตริย์สมมติเทพที่ได้มาจากคติเถรวาทนี้เอง ที่ทำให้รัฐสุโขทัยเล็ก ๆ สลัดออกจากแขนของจักรวรรดิขอม ซึ่งมีกองทัพยิ่งใหญ่ที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ อนุสติจากยุคสุโขทัยตอนต้น เตือนให้เราเห็นว่าวัฒนธรรมอ่อนสามารถเอาชนะวัฒนธรรมแข็งได้ รัฐเล็ก ความเรียบง่าย สามารถเอาชนะความยิ่งใหญ่และความคุ้มครองฟุ้งเฟ้ออลังการได้ พลังแห่งสัจจะย่อมชนะเหนือไสยศาสตร์และในที่สุดจิตสำนึกความเป็นไทย่อมเอาชนะจิตสำนึกแห่งจักรวรรดิ อย่างไรก็ตามจักรวรรดินิยมตะวันออกมีลักษณะเอารัดเอาเปรียบรุนแรงน้อยกว่าจักรวรรดินิยมตะวันตกมาก อาจจะใช้เรียกเอาส่วยสาอากร เครื่องบรรณาการ หรือเกณฑ์คนจากประเทศบริวารไปช่วยสงครามหรืองานโยธาเป็นบางครั้งคราว ไม่เอาคนจากส่วนกลางลงมาปกครองประเทศโดยตรง ทั้งนี้คงเป็นเพราะการประกอบพาณิชย์กรรมและความเจริญทางเทคโนโลยีที่ทางตะวันออกยังมีน้อยกว่าทางตะวันตกนั่นเอง จึงมีความสนใจในการดูเอาทรัพยากร วัตถุดีบุกกำลังคนประเทศบริวารน้อยกว่าด้วย

โดยปกติแล้ว สยามก็เหมือนกับชาติตะวันออกอื่น ๆ ที่ไม่ชอบติดต่อกับค้ากับชาวตะวันตก หากนักจะติดต่อกับค้าขายในหมู่คนซีกโลกเดียวกันเอง สำหรับสยามนั้นก็ค้าขายเฉพาะกับพ่อค้าจีนและพ่อค้าแขกเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากแผนกซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกับต่างประเทศของสยาม มีแต่กรมท่าซ้าย (ติดต่อกับจีน) และกรมท่าขวา (ติดต่อกับแขก) เท่านั้น ดูเหมือนจะเปิดให้มีกรมท่าฝรั่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ครั้งเดียวแล้วก็เลิกไป ที่เป็นเช่นนี้คงเป็นดังที่นายเวลลา (Walter F. Vella) กล่าวไว้ว่า “การที่คนไทยไม่เต็มใจที่จะติดต่อกับค้าขายกับพวกฝรั่งก็เนื่องด้วยไม่ไว้ใจฝรั่ง...เพราะพวกนี้จะใช้อุบายหว่านล้อมเอาการค้าขึ้นบังหน้า...และในที่สุดก็จะหาโอกาสเข้ายึดเอาบ้านเอาเมือง

เสียเลย” ซึ่งผิดกับพ่อค้าจีนและแขกซึ่งยอมอยู่ภายใต้การกำกับของไทยและมุ่งทำการค้าขาย เจริญพระราชไมตรีกับสยามโดยโสดเดียว

ฝรั่งที่เข้ามาสู่สยาม ในยุคแรก ๆ นั้นเข้ามาในฐานะที่สำคัญตราบว่าเป็นนักบุญหรืออารยชนที่มาโปรดคนตะวันออกซึ่งด้อยอารยธรรมกว่า และเนื่องจากยุโรปในยุคนั้นก็เป็ญยุคที่คริสต์ศาสนา กำลังรุ่งเรืองถึงขีดสุด ดังนั้นฝรั่งที่เข้ามาจึงสำคัญแต่ศาสนาของตนว่าเป็นศรัทธาที่เที่ยงแท้ ส่วนความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นเมืองนั้นล้วนเท็จเทียม ทั้งยังเหมาเอาว่า “นอกคริสตจักรไม่มีความรอด” นี่เองที่ทำให้พวกนักล่าอาณานิคมยุคก่อนเข้ามารุกรานดินแดนตะวันออก ด้วยการลวงจิตสำนึกของตนว่ากำลังปฏิบัติภารกิจอันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาตามพระวาจนะของพระเยซูที่ว่า “ท่านจงออกไปสั่งสอนนานาชาติและทำให้เป็นศิษย์ของเรา จงโปรดศีลล้างบาปแก่เขาในนามแห่งพระบิดา พระบุตร และพระจิต”

กองเรือของชาวยุโรป ซึ่งมุ่งเข็มทิศสู่่านน้ำตะวันออกในยุคแรก ๆ เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 นั้น ไม่เพียงแต่มาเสี่ยงโชคทางการค้าและเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างเดียว หากมีเป้าหมายในการล่าอาณานิคมด้วยอย่างแน่นอน ดังจะเห็นได้ว่าก่อนที่ฝรั่งจะเข้ามาเคาะประตูสยามนั้น ก็ได้ยึดดินแดนต่าง ๆ ราวทางไว้เป็นอาณานิคมบ้างแล้ว เช่น โปรตุเกสได้ยึดแหลมกู๊ดโฮบ เมืองแก้ว และเมืองกาลิicutของอินเดีย ตลอดจนยึดหัวเมืองต่าง ๆ ในเกาะลังกาและมะละกาไว้เป็นอาณานิคมเรียบร้อยแล้ว ส่วนฮอลันดาและอังกฤษก็ยึดอินเดียคนละส่วนไว้เป็นหัวหาดอาณานิคมของตน หรือฝ่ายสเปนนั้นเล่า ก่อนมาติดต่อกับไทยในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ก็ได้ฟิลิปปินส์ไว้ในครอบครองแล้ว เป็นต้น ด้วยพฤติกรรมแบบนี้ล่าอาณานิคมดังกล่าวนี้เอง จึงไม่อาจเชื่อได้ว่า ฝรั่งที่เข้ามาสู่สยามตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อการค้าขาย การทูต และการศาสนาแต่ประการเดียว

สิ่งซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์ของวิเทโศบายประการหนึ่งของไทยตลอดมานับตั้งแต่เปิดศักราชความสัมพันธ์กับฝรั่งเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ 2 ก็คือ การใช้วิธีประสานประโยชน์ จะเห็นได้ว่าสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับแรกซึ่งสยามทำกับโปรตุเกสในรัชกาลนี้ ได้ยอมอำนวยความสะดวกในการค้า และให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ แก่ชาวโปรตุเกสนานาประการ เช่น อนุญาตให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในสยาม และปฏิบัติตามศาสนาของตนได้โดยเสรี ฮอลันดาเป็นฝรั่งชาติถัดมาที่เข้ามาขอตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวร ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาดำเนินไปด้วยดีถึงขนาดในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ สยามได้ส่งคณะทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้าแห่งราชวงศ์ออเรนซ์ของฮอลันดา ทูตคณะนี้ถือว่าเป็นคนไทยพวกแรกที่เดินทางไปยุโรป ต่อมาสเปนและอังกฤษก็เข้ามาขอตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถตามลำดับ ส่วนฝรั่งเศสนั้นเข้ามากรุงศรีอยุธยาหลังชาติยุโรปอื่น ๆ แต่ต่อมากลับมีอิทธิพลต่อ

ราชสำนักไทยมากที่สุดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งเศสต่างจากอาณานิคมชาติอื่นตรงที่เอาคณะมิสซังเข้ามาก่อน เริ่มจากราวปี พ.ศ. 2207 สังฆราชฟรานซิส ปัลลูมาเห็นกรุงศรีอยุธยาเหมาะสมจะเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในตะวันออกไกล จึงกลับไปขออนุมัติจากสันตะปาปาที่กรุงโรม ครั้นราว พ.ศ. 2216 สังฆราชปัลลูก็เดินทางกลับสู่สยามอีกครั้งพร้อมด้วยพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และศุภอักษรของสันตะปาปาเคลเมนต์ที่ 9 ในเมื่อทั้งฝ่ายราชสำนักและคริสตจักรของฝรั่งเศส ให้ความสำคัญในการติดต่อกับกรุงสยามถึงเพียงนี้ สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงเห็นช่องทางที่จะอาศัยพระราชอำนาจของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งกำลังรุ่งเรืองขึ้นในยุโรปเวลานั้น เป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจของฮอลันดาซึ่งกำเริบเสิบสานมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว ในครั้งรัชกาลนั้นวันละเอียง หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาเคยขู่จะเรียกกองทัพเรือของทุกฝ่ายตนเข้ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยา แต่ในที่สุดก็ประนีประนอมกันได้ ครั้นขึ้นรัชกาลใหม่ ฮอลันดาก็ร้องพินข้อเรียกร้องสิทธิพิเศษขึ้นมาอีก ถึงกับขู่กองทัพเรือเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา จากนั้นไทยก็ไม่มีกำลังทัพพอที่จะขัดขืนจึงทรงผ่อนผันตามที่ฮอลันดาข่มขู่ โดยยอมเซ็นสัญญาให้อิสทธิฮอลันดาในการผูกขาดการค้าสินค้าหลายชนิด และเปิดให้ทำการค้าเสรี ข้อฉกรรจ์คือ ในสัญญานั้นระบุไว้ว่าแม้พนักงานบริษัทดัตช์อิสต์อินเดียกระทำผิดทางอาญาภายในพระราชอาณาจักรสยามก็ตาม ศาลไทยไม่มีสิทธิ์พิพากษาลงโทษ และต้องส่งตัวให้หัวหน้าบริษัทดำเนินคดีตามตัวบทกฎหมายของฮอลันดา ความในสัญญาข้อนี้นับว่าเป็นการละเมิดอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนสยาม ทั้งถือว่าเป็นการเกิดขึ้นครั้งแรกของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย กรณีนี้ต่อมาเรียกว่า "วิกฤตการณ์กับฮอลันดา" พ.ศ. 2207 สมเด็จพระนารายณ์ทรงเกรงภัยคุกคามจากฮอลันดาจึงทรงผูกมิตรกับฝรั่งเศสและอังกฤษไว้เพื่อให้คานอำนาจกัน ในประเด็นนี้นักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นใหม่บางท่านเห็นว่า การที่สมเด็จพระนารายณ์ดึงฝรั่งเศสมาเป็นพวกนั้น มิใช่เพื่อถ่วงดุลย์มหาอำนาจอีกฝ่ายหนึ่ง แต่เพื่อนำกองกำลังทหารต่างชาติเข้ามาพิทักษ์บัลลังก์ของพระองค์เองจากพวกขุนนางไทย (ดู การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์) เช่นกล่าวว่าพระราชสาส์น ฉบับแรกจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มาถึงสมเด็จพระนารายณ์ในปี ค.ศ. 1673 (พ.ศ. 2216) นั้น มีมาเกือบ 10 ปี หลังเหตุการณ์ที่เรียกว่า "วิกฤตการณ์กับฮอลันดา" ซึ่งเมื่อคำนวณตามศักราชแล้วก็น่าจะทำให้เห็นได้ว่า การเปิดสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสในรัชกาลนั้น ไม่เห็นเกี่ยวพันกับการคานอำนาจของฮอลันดา ภาวะเหตุการณ์ทั้งสองทั้งช่วงห่างกันเกือบทศวรรษ แต่อย่าลืมว่า ในระยะที่ไทยกำลังเปิดสัมพันธกับฝรั่งเศสนั้น ฮอลันดาก็ยังคงมีแสนยานุภาพทางตะวันออกมากกว่าฝรั่งเศสชาติใดทั้งหมด มันอาจเป็นภัยบุรณภาพเหนือดินแดนสยามทุกเมื่อ ดังที่ "ลาวัวซิเอร์" ได้บันทึกไว้ในหนังสือ *ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับประเทศไทย* ว่า "เมื่อปีค.ศ. 1,669 (พ.ศ. 2212) มองซิเออร์ คอลแบต์ ได้มีจดหมายไปถึงมาควิส เดอปอมปอน เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงฮอลันดา บอกไปว่าจำนวนฝรั่งต่าง ๆ ที่ทำการค้าขายตาม

ชายทะเล รวมทั้งสิ้น 25,000 ลำ เป็นเรือของพวกฮอลันดาเสีย 16,000 ลำ และเป็นเรือของฝรั่งเศสเพียง 600 กรัมเท่านั้น บริษัทฮอลันดาได้ทำการค้าขายมีกำไรอย่างมากที่สุด” และอันที่จริงสยามเริ่มมีความสัมพันธ์กับคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสตั้งแต่ปีที่เกิดวิกฤตการณ์กับฮอลันดาแล้วด้วยซ้ำ

การที่นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่บางท่าน พยายามมองประวัติศาสตร์ในแง่มุมที่ผิดแผกจากประวัติศาสตร์แบบทางการ ก็นับว่ามีประโยชน์ในการสืบสวนข้อเท็จจริงได้รอบด้านยิ่งขึ้น แต่ประโยชน์ที่ควรจะได้กลับลดลง เมื่อนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ก็ไม่ต่างกับรุ่นก่อนตรงที่มีฉันทาคติ โดยพวกแรกมองทุกสิ่งทุกอย่างสุดโต่งคนละซีกกับพวกหลัง เช่น ในกรณีนี้นักประวัติศาสตร์แบบทางการจะสรรเสริญพระบรมราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ ถึงกับยกให้เป็นมหाराชา แต่กลับเห็นสมเด็จพระเพทราชาแห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงเสมอขุนนางไพร่ที่ขึ้นมาปล้นชิงราชบัลลังก์ ข้างฝ่ายนักประวัติศาสตร์วิภาชวิธินั้นเล่ากลับยกสมเด็จพระเพทราชาเป็นผู้ “ปลดปล่อยสยามทั้งหมดจากอาณัติของพวกฝรั่งเศส” และเอาสี่ป้ายสมเด็จพระนารายณ์ให้กลายเป็นทรราชย์ที่ดึงน้ำเข้าลึกซึ้งศึกเข้าบ้าน จริงอยู่นักประวัติศาสตร์ทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็พยายามเอาเอกสารหลักฐานซึ่งเป็นข้อมูลชั้นต้น ซึ่งอาจจะบันทึกเหตุการณ์เดียวกันไว้คนละด้าน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับผู้จดบันทึกในยุคนั้นซึ่งก็คงมีอคติไม่น้อยไปกว่าคนยุคนี้ ยิ่งไปกว่านั้นการประเมินค่าของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ก็ขึ้นอยู่กับกรอบโครงทางความคิดของคนในยุคปัจจุบันเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระนารายณ์ก็ไม่เพียงแต่คบค้าฝรั่งเศส ไว้เป็นตัวการอำนาจฮอลันดาเท่านั้น หากยังทรงโปรดเทคโนโลยีของตะวันตกด้วย ถึงกับทรงส่งนักเรียนไทยจำนวน 8 คน เดินทางไปฝรั่งเศสพร้อมลาลูแบร์ เพื่อศึกษาภาษาละตินและวิทยาการตะวันตก นี่ถ้าหากไม่เกิดการรัฐประหารในราชสำนักขึ้นโดยราชวงศ์ใหม่ ซึ่งรังเกียจอิทธิพลฝรั่งเศสเสียก่อนแล้ว การพัฒนาของสังคมไทยก็คงจะเริ่มคล้อยตามอารยธรรมตะวันตกตั้งแต่นั้นเป็นอันอย่างมา ซึ่งคงไม่มีแต่ผลดีส่วนเดียว หากคงจะมีข้อเสียตามมาด้วยไม่น้อย

แต่โดยสรุปแล้ว นักจักรวรรดินิยมที่เข้ามาในสมัยอยุธยา นี้มีอิทธิพลต่อราชการทั่วไปน้อยมาก เพราะการติดต่อค้าขายสัมพันธ์ทางการทูตกับตะวันตก จำกัดอยู่ภายในวงราชสำนักเท่านั้นแม้พวกคณะสอนศาสนาจะไปสัมพันธ์กับคนนอกราชสำนักอยู่บ้าง ก็ยากที่จะดึงคนเชื้อชาติไทยซึ่งนับถือพุทธอยู่แล้ว ให้หันเหมานับถือคริสต์ได้ คนที่เข้ารับจึงเป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งถือว่าเป็นคนต่างด้าว เช่นคนจีน ญวน ลาว เขมร หรือพวกเชื้อสายปอร์ตุเกส เป็นต้น ที่เป็นที่มีเพราะคนไทยถือว่า คนที่นับถือคริสต์เป็นพวกฝรั่ง ซึ่งความเข้าใจนี้ก็ไม่ถือว่าเป็นอคติทีเดียว เพราะคริสต์ศาสนาผูกพันกับอารยธรรมตะวันตกอย่างแนบแน่น เป็นวัฒนธรรมแข็งซึ่งไม่ยอมอนุโลมเข้ากับวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองเลย จึงมีลักษณะแปลกปลอมจากชุมชนดั้งเดิม อันยากที่ชาวสยามยอมรับเป็นสมัครพรรค

พวกได้ ยิ่งไปกว่านั้นในวิถีชีวิตตามแบบสังคมเกษตรกรรมของสยาม พุทธศาสนาก็ได้ให้คำตอบในด้านต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วนแล้ว จึงยากที่ความเชื่ออันอื่น ๆ จะเข้ามาแย่งสถานะอันเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนาได้ การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงเปิดโอกาสให้คณะมิสซังเผยแผ่ตรีสต์ศาสนาในพระราชอาณาจักร นอกจากจะเพื่อผ่อนคลายความไม่พอใจของฝรั่งเศสในการที่พระองค์ทรงปฏิเสธความเข้ารีตเป็นคริสตังแล้ว ก็ยังเป็นเพราะพระองค์ทรงมั่นใจว่ายากที่ชาวสยามจะยอมเปลี่ยนความเชื่อเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ว่าพระองค์ทรงเอนเอียงไปเลื่อมใสความเชื่อของฝรั่ง ดังที่นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่บางท่านพยายามจะให้เชื่อเช่นนั้นว่า “แม้แต่ความเชื่อว่พระนารายณ์อาจเปลี่ยนศาสนาได้ ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ทูลเชิญ ก็ไม่ใช่จะเป็นความเชื่อที่ขาดมูลเหตุให้เข้าใจผิดเสียทีเดียว บาทหลวงลาโน เคยได้รับทราบจากมหาดเล็กว่พระนารายณ์ โปรดไม้กางเขนที่บาทหลวงทรงถวาย ได้แอบทรงบูชาไม้กางเขนเสมอ” และยังคงกล่าวเกินเลยต่อไปอีกว่ “การอุทหนุนที่ให้บาทหลวงฝรั่งเศสนั้น เกิดการเกิดจากการที่ทรงเป็นอริกับพระสงฆ์ ทรงอยากจะแสดงความดูถูกพระสงฆ์ ความจริงแล้วหาได้สนพระทัยในศาสนาใด ๆ เลยไม่” นับเป็นเรื่องประหลาดที่คนรุ่นปัจจุบันวิพากษ์วิจารณ์คนในยุคนี้ว่ไม่มีความเชื่อทางศาสนา ซึ่งน่าจะเป็นปรากฏการณ์สำคัญสำหรับผู้คนในปลายศตวรรษที่ 20 มากกว่า ถ้าเราวิจารณ์สมเด็จพระนารายณ์ว่ทรงสนพระทัยในวิษณุเวทและคิวเวทของพราหมณ์มากกว่าทุกศาสนา ก็จะถูกต้องมากกว่าการที่ จะบอกว่พระองค์ฝักใฝ่ตรีสต์ศาสนาหรือไม่มีความเชื่อในศาสนาเสียเลย ประเด็นนี้แม้แต่บาทหลวงเดอ ชัวซีย์เป็นฝ่ายฝรั่งเศสร่วมสมัยกับพระองค์ ก็ยังยอมรับความจริงว่ “ข้าพเจ้าได้ทราบแน่แท้ใจอยู่แล้วว่ การที่พูดกันว่ พระเจ้ากรุงสยามทรงเข้ารีตนั้นเป็นคำพูดที่เกินกว่าเหตุมาก ข้าพเจ้าได้รู้สึกถึงการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงยอมที่จะปกครอง และบำรุงพวกเข้ารีต แต่หาใช่พระองค์เองจะเข้ารีตด้วยไม่ การที่พระองค์ทรงปฏิบัติเช่นนี้ ก็โดยพระราชดำริชักนำให้ชาวต่างประเทศและสินค้า ได้เข้าไทยในพระราชอาณาเขต เพื่อเป็นการป้องกัน มิให้ฮอลันตามารั้งแก้มเหงพระองค์ได้ เพราะบรมพระเจ้าแผ่นดินอินเดียทุกองค์มีความกลัวพวกฮอลันตามาก”

นับตั้งแต่ขึ้นราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นต้นมา สัมพันธไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งก็ลดน้อยลงตามลำดับ ประกอบกับชาติต่าง ๆ ในยุโรปก็กำลังมีปัญหาในระหว่างกันเอง ฝ่ายภายในพระราชสำนักอยุธยาเอง นับแต่สิ้นรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็วุ่นวายไปด้วยกันแย่งชิงบัลลังก์ความอ่อนแอของราชวงศ์สุดท้ายของอยุธยา ยุติลงด้วยการที่กองทัพพม่าเข้าทำลายกรุงจนพินาศย่อยยับ ใน พ.ศ. 2310

จักรวรรดินิยมในยุคต้นรัตนโกสินทร์

ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และตลอดรัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรีที่ยังมีการติดต่อกับชาติตะวันตกน้อยมาก เพราะมัวแต่ติดพันอยู่กับพม่า คงไว้แต่การค้ากับจีนเป็นสำคัญ ประจวบกับตะวันตกกำลังสาละวอนอยู่กับสงครามนโปเลียน นักล่าอาณานิคมตะวันตก เริ่มมุ่งสู่น่านน้ำตะวันออกอีกครั้ง ในราวทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 19 ต้องเป็นคณะเดียวกันกับที่กรุงเทพฯ ให้ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว ความจริงสยามยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้ยังไม่มี ความจำเป็นต้องติดต่อกับค้าขายกับชาติตะวันตกโดยเฉพาะสินค้าของยุโรปที่ทางกรุงเทพฯ ต้องการ สามารถหาซื้อได้จากเมืองท่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสอยู่แล้วเช่น เกาะหมาก เมืองมะละกา สิงคโปร์ สุรัต และกวางตุ้ง มีสินค้าเพียงชนิดเดียวที่ทางกรุงเทพฯ กำลังต้องการ และหาซื้อได้คือ อารูชิน ด้วยเหตุนี้ไทยจึงต้องรู้เรื่องการติดต่อกับฝรั่งคือสนองความต้องการดังกล่าว การะฝัด (John Crawford) ทูตอังกฤษคนแรกที่เข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ เองก็ล่วงรู้ความต้องการซื้อนี้ของไทย อย่างที่เขาได้บันทึกไว้ว่า “ความประสงค์ที่จะให้จัดส่งอารูชินให้ ... เป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่ฝ่ายไทยต้องการติดต่อกับ” ดังนั้นความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ในทุกยุคทุกสมัยก็คือบ่อยครั้งที่ประเทศเล็ก ๆ พาดตนเองเข้าไปอยู่ในอุ้งมือของจักรวรรดินิยม เพราะต้องการพึ่งพิงเทคโนโลยีทางการสงครามจากมหาประเทศเหล่านั้น แต่ทางกรุงเทพฯ ก็ระมัดระวังมากในการเปิดประตูติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างเป็นทางการอีกครั้ง หลังจากที่ปิดตัวจากโลกตะวันตกมานานกว่า 100 ปี โดยเฉพาะกับชาวอังกฤษซึ่งพอค้าเงินได้เดินทางสยามไว้ว่า “คนอังกฤษเป็นชนชาติไม่น่าไว้วางใจที่จะทำการติดต่อกับ พวกนี้ไม่ใช่แต่เป็นผู้ที่มีความสามารถมากที่สุด แต่เป็นพวกที่มีความทะเยอทะยานมากในหมู่ฝรั่งด้วยกันที่เดินทางมายังตะวันออก” และมีความเป็นจริงแล้ว ความประพฤติของการะฝัดก็ไปพ้องกับคำเตือนข้างต้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้บันทึกการนำการทำจารกรรมของทูตคนนี้ไว้ว่า “การะฝัดให้ขันนางไปหยั่งน้ำทำแผนที่ตามลำแม่น้ำและคลองใหญ่น้อยทุกแห่ง แล้วการะฝัดพูดว่าเมืองไทยเล็กนิดเดียว จีนมากกว่าไทยสิบส่วน ถ้าจะตีเอาเมือง กำปั่นรบสัก 2-3 ลำก็จะได้” ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าทำไมการเจรจาระหว่างการะฝัดกับกรุงเทพฯ จึงคว้าน้ำเหลว ในระหว่างนั้นเป็นปี พ.ศ. 2367 ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำอินเดีย ได้ประกาศสงครามกับพม่า ครั้นสงครามสิ้นสุดลงโดยพม่าซึ่งพยายามเคยถือว่าเป็นชาติที่เข้มแข็งกว่าตน ตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในปี พ.ศ. 2369 จึงทำให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ เพิ่มความระมัดระวังตัวมากขึ้นในการติดต่อกับชาติตะวันตก ดังนั้นเมื่อกับตันหันตรี บาร์นีย์ (Henry Burney) ตัวแทนของข้าหลวงใหญ่อังกฤษแห่งความเจริญก้าวหน้าทางการค้ากับสยามอีกในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงประสบความสำเร็จ แต่เหตุที่การเจรจากรณีนี้เป็นผลสำเร็จ คงมิใช่เพราะสยามกลัวเกรงจักรวรรดินิยมอังกฤษเท่านั้น แต่น่าจะเป็นเพราะในสัญญาฉบับนี้ไม่ได้ระบุข้อความใดอันเป็นการเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และหันตรี บาร์นีย์ ก็ชาญฉลาดพอที่จะไม่แตะต้องประเด็นนี้

เขารู้ดีว่าหากอังกฤษเรียกร้องสิทธิในการตั้งสถานกงสุล ดังที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาปักกิ่งกับจีนแล้ว จะต้องเกิดกรณีพิพาทกับสยามอย่างแน่นอน ซึ่งขณะนั้นอังกฤษยังไม่พร้อม เพราะยังจัดการปกครองพม่า เหนืออาณานิคมรายใหม่ไม่เรียบร้อย และประเด็นสำคัญก็คือไม่มีข้อสัญญาใดที่กระทบกระเทือนการผูกขาดการค้าของสยาม ถึงแม้ว่าพระคลังสินค้าของราชสำนักที่กรุงเทพฯ จะยอมเลิกวิธีผูกขาดสินค้าตามข้อเรียกร้องของอังกฤษก็ตาม แต่สยามก็ฉลาดพอเลี้ยวไปใช้วิธีผูกขาดการเก็บภาษีอากรแทน ดังนั้นสัญญาฉบับนี้จึงไม่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมของสยามเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด นอกจากยอมเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีจากสินค้าแต่ละชนิดมาเป็นเรียกเก็บภาษีปากเรือแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ต่อมารัฐบาลอเมริกาได้ส่งนายแอสแมน รอเบอร์ต (Edmund Roberts) มาทำสัญญาเช่นเดียวกับหันแตร์ บาร์นี ซึ่งไทยก็กระตือรือร้นให้การต้อนรับเป็นอย่างดี เวลาให้ข้อสังเกตต่อท่าทีเช่นนี้ของรัฐบาลสยามว่า “เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังและชี้ให้เห็นว่า ตอนนั้นฝ่ายไทยมิได้มุ่งประสงค์ที่จะทำการค้าแต่อย่างเดียว อาจเป็นเพราะหวั่นเกรงการได้มีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับอังกฤษประเทศเดียว จึงต้องการจะใช้สหรัฐอเมริกาเป็นเครื่องถ่วงอำนาจของอังกฤษด้วย ถึงแม้จะไม่ได้พิสูจน์ว่าฝ่ายไทยได้ติดต่อค้าขายกับอเมริกันในขณะนั้น เพื่อความมุ่งหมายดังกล่าว แต่คนไทยได้ดำเนินนโยบายอย่างนี้มาแล้ว ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 (สมัยอยุธยา) ... “การที่คนไทยได้ทำไมตรีจิตมิตรภาพต่อรอเบอร์ต และคณะหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ที่เข้ามาสู่ประเทศสยามแรก ๆ นั้น เป็นรากฐานของนโยบายคนไทยจะให้มหาอำนาจประเทศหนึ่งต้านมหาอำนาจประเทศหนึ่งไว้ “ แต่อย่างไรก็ตามในภายหลังไม่นานทั้งอเมริกาและอังกฤษก็เริ่มไม่พอใจสัญญาฉบับนั้น ตามวิสัยของจักรวรรดินิยมแบบเก่าที่พยายามปล้นสะดมชาติที่อ่อนแอกว่าให้มากที่สุด อเมริกาได้ส่งโยเซฟ บาเลสเตีย (Joseph Balestia) กงสุลจากสิงคโปร์ เข้ามาเป็นทูตขอแก้สัญญาต้องประสพความล้มเหลวอย่างไม่เป็นท่า ทางนี้เพราะทูตอเมริกันผู้นี้ไม่สันตทานทางการทูตกับชาติตะวันออก วางอำนาจบาตรใหญ่ผิดกับทูตคนก่อน บาเลสเตียได้ดำเนินวิธีผูกขาดการค้าและภาษีราชสำนักสยามอย่างรุนแรงว่าเป็นอุปสรรคต่อการค้าเสรีของโลกในศตวรรษที่ 19 และฝ่ายไทยตอบโต้ไปว่าอเมริกาไม่ได้เสียประโยชน์จากสนธิสัญญาฉบับนี้เลย เพราะนับตั้งแต่ทำสัญญากับรอเบอร์ตมา ปรากฏว่ามีเรืออเมริกันเพียงลำเดียวเท่านั้นที่มาค้าขายในน่านน้ำสยาม ซึ่งทางกรุงเทพฯ ก็ได้อำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างดี เสนอขายน้ำตาลให้ในราคาถูกเป็นพิเศษด้วย ฝ่ายสยามเองก็ไม่เข้าใจว่าเหตุใดพ่อค้าฝรั่งจึงตั้งข้อรังเกียจวิธีค้าของสยามกันนักหนา ผิดกับพ่อค้าจีนและแขกที่ไม่เคยวุ่นวายกับปัญหานี้เลย และเนื่องจากความหยาบคายของมาเลเซียนั่นเอง ทำให้กรุงสยามถือเป็นสาเหตุไม่ยอมเจรจาด้วยกับคณะทูตชุดนี้ ดังที่พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ได้กล่าวโทษทูตอเมริกันผู้นี้ไว้ว่า “โยเซฟ บาเลสเตียเอาแต่โมโหโทโส รวบรวมตัดความไม่ยอมให้เราได้พูดบ้างเลย หาว่าเป็นการเสียเวลา โยเซฟ บาเลสเตียลุกขึ้นยืนด้วยความโกรธแสดงอาการดูหมิ่น

และใช้ว่าจาสามหาต่อหน้าธารกำนัล แม้นกระนั้นประเทศสยามยังใคร่ที่จะมีความสัมพันธ์ไมตรีกับ
 ขนชาติทางอเมริกัน แต่เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ อันเป็นการพินิจวิสัยที่ทูตานุทูตได้เคยปฏิบัติกันมา
 แต่เก่าก่อน ก็จะมีประโยชน์อันใดที่จะเจรจากันทางการทูตสืบไป” แต่อุปสรรคอันแท้จริงที่ทาง
 กรุงเทพฯ ไม่ยอมเจรจาด้วยกับพวกฝรั่งก็คือ รัฐบาลสยามไม่ยอมให้ก็สัญญาใหม่ใด ๆ ทำลาย
 ผลประโยชน์และวิธีการผูกขาดการค้าและภาษีของตน เพราะรายได้แหล่งใหญ่ของประเทศขึ้นอยู่กับ
 วิธีผูกขาดการเก็บภาษีแบบเก่า หากรัฐบาลปล่อยให้มีการค้าเสรีแล้ว จะทำให้ฐานระบบเศรษฐกิจแต่
 ตั้งเดิมทลายลงทั้งหมด ซึ่งสังคมที่มีพลังการผลิตแบบของสยามในเวลานั้น ยังไม่พร้อมที่จะปรับตัวถึง
 ขั้นนั้น อีกทั้งยังจะทำให้รัฐบาลกรุงเทพฯ ต้องรับภาระทางด้านการคลังอย่างหนักด้วย

ในราวปี พ.ศ. 2393 นั้นเป็นปีเดียวกับที่บาทเลสเตียเดินทางกลับไปแล้ว เซอร์ เจมส์ บรู๊ค (Sir
 James Brooke) ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้สัญญาที่เคยทำไว้กับใครครั้งต้นรัชกาลที่ 3 โดยพยายาม
 หว่านล้อมให้พระคลังสินค้าสยามเห็นดีเห็นงามกับระบบการค้าแบบใหม่ที่เปิดให้มีการซื้อขายกันได้
 อย่างเสรี โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐและอ้างว่าการค้าแบบใหม่นี้จะสร้างความมั่งคั่งทาง
 เศรษฐกิจให้แก่สยามด้วย แต่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) กลับโต้แย้งภาษาทูตอันไพเราะของ
 เจมส์ บรู๊ค อย่างไม่ลดละ ว่าความจริงพิกัตอัตราภาษีเมื่อครั้งทำสัญญากับหัตถ์ บารนี่ก็ลดลงมาก
 แล้ว จะให้ลดลงกว่านั้นอีกไม่ได้ ยิ่งจะให้ระบบสินค้าข้าวไว้ในข้อตกลงทางการค้านั้น รัฐบาล
 กรุงเทพฯ ยอมให้ไม่ได้อย่างเด็ดขาด ดังที่เจ้าพระยาพระคลัง กล่าวปกป้องผลประโยชน์ด้านนี้ของ
 สยามไว้ว่า “...สินค้าซึ่งเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ พระมหานครศรีอยุธยาข้าวเปลือกข้าวสาร...เราจะยอม
 ตามใจให้ไม่ได้ ถ้าฉวยทำไรนาไม่ได้ผล ไพรบ้านพลเมืองก็จะได้อุดมอดอยากทรวอดโซเสียเปล่า ๆ”
 แต่สาระสำคัญที่สุดแต่ร่างข้อตกลงใหม่ช่วยรัฐบาลของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ รับไม่ได้เลย คือการขอ
 อนุญาตให้ตั้งกงสุลอังกฤษ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดให้มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นภายในอาณาจักร
 สยาม เมื่อใช้ไม่ยอมไม่สำเร็จ เจมส์ บรู๊คก็หันมาใช้ไม้แข็งขู่ชาวสยามว่า การที่เมืองจีนไม่เปิดทำ
 การค้าเสรีนั้นเองเป็นเหตุให้อังกฤษจำเป็นต้องบีบบังคับเตรียมด้วยกำลังอาวุธ จะเห็นว่าตลอด
 แผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเปิดทางพระราชไมตรีกับชาวตะวันตกเป็นอย่างดีดังที่นายมัวร์
 (J.H. Moore) พ้อคำอังกฤษผู้มีโอกาสเข้าเฝ้าในปี 2375 ได้บันทึกไว้ว่า “ไม่มีประเทศเอกราชใด ๆ
 ในทวีปเอเชียในสมัยนั้น ได้ติดต่อกับต่างประเทศมากเท่ากับประเทศสยาม” ก็ตามพระองค์ก็ทรง
 ดำเนินพระบรมราโชบายไม่ต่างกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือไม่ยอมให้อารยธรรมจากอัสตงคตมา “ลบ
 ล้างเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีพระนครใหญ่ อันตั้งไว้หลายร้อยปีมาแล้วให้พ้นเพื่อนผัน
 แปรไปเสีย” แต่กระนั้นก็เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเคร่งครัดในโบราณราชประเพณีอย่างพระองค์
 จะไม่ทรงแลเห็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ที่จะคืบคลานเข้ามาภายหลังรัชกาลของพระองค์
 ดังได้ทรงแสดงพระปริวิตกแก่พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อจวนสวรรคตว่า “การศึกสงคราม

ข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้วจะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังไว้ให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดี ควรจะเรียนเอาาก็ให้อาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปเลยทีเดียว”

ความล้มเหลวบนโต๊ะเจรจากับสยามในครั้งนี้ ทำให้จักรวรรดินิยมอังกฤษหมดความอดกลั้น จึงได้สั่งให้เซอร์ เจมส์บรัคเตรียมเดินทางกลับมายังน่านน้ำสยามอีกครั้งพร้อมกับเคลื่อนย้ายกำลังทัพเรือของอังกฤษจากทะเลจีนเข้ามายังปากแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ในขณะที่อังกฤษกำลังใช้ “นโยบายเรือปืน” กับสยามนั้น ก็พอดีเป็นเวลาทางกรุงเทพฯ มีการผลัดแผ่นดิน เป็นที่เลื่องลือว่าเจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระวชิรญาณโณภิกขุ ผู้ที่จะขึ้นเป็นพระเจ้ากรุงสยามองค์ใหม่ทรงนิยมชาวต่างประเทศ จึงทำให้อังกฤษยับยั้งไม่ลงมือทำการรุนแรงกับไทย

รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

กษัตริย์นักต่อสู้หรือสมุนจักรวรรดินิยม

เจ้าฟ้ามงกุฎหรือสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จผ่านพิภพต่อจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชก็เอาที่เพราะอาศัยอำนาจของเสนาบดีหนุนบัลลังก์อยู่ และผลงานที่เป็นแรงหนุนสำคัญที่สุดคือ พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ผู้ซึ่งภายหลังคือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เนื่องจากขุนนางผู้นี้ได้เคยติดต่อกับฝรั่งเศสและมิชชันนารีที่เข้ามาในรัชกาลก่อน และเล็งเห็นว่าหากสยามจะรักษาความเป็นไทไว้ได้ในการณ์ภายหน้าแล้ว จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงความเป็นไปในกรุงสยามอย่างขนานใหญ่ และท่านผู้นี้ก็ตระหนักอย่างชัดเจนว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ผู้ทรงผนวชอยู่ในเพศบรรพชิตถึง 26 พรรชนั่นเอง เหมาะสมที่สุด ที่จะทรงเป็นผู้นำสยามรัฐ ในท่ามกลางลัทธิจักรวรรดินิยม ที่ได้ครอบครองประเทศเพื่อนบ้านในเอเชีย โดยรอบไว้ในอำนาจจนเกือบหมดสิ้นแล้ว

ดังเป็นที่ทราบดีว่า 26 พรรษาที่อยู่ในสมณเพศนั้นก็กลับเป็นคุณแก่บ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงหาไม่ไหนเลยพระองค์จะสามารถมีอิสระในการศึกษาค้นคว้าทั้งทางคติโลกและศีลธรรม อันเป็นบทบาทสำคัญในการวางรัฐประศาสนศาสตร์และวิเทโศบายของพระองค์ในอนาคต พระองค์ทรงใช้ช่วงเวลาดังกล่าว คบค้าสมาคมและแลกเปลี่ยนความรู้กับชาวต่างประเทศ ทรงเรียนภาษาลาติน สังฆราชปัลเลอกัว ทรงเรียนภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกกับนาย เจสซี คาสเวล มิชชันนารีอเมริกัน นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้การเผยแผ่ศาสนาของพระบาทหลวงและมิชชันนารีเป็นไปโดยสะดวก นับเป็นการปูพื้นฐานความสัมพันธ์อันดีระหว่างมิตรชาวต่างประเทศกับพระองค์เป็นเวลายาวนานก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ มิสเตอร์ยอร์ช แมคฟาแลน มิชชันนารีอเมริกันในครั้งนั้นกล่าวไว้ว่า

“อนาคต ไปสยามขึ้นอยู่กับหัวโมงเหล่านี้ ซึ่งครูนักสอนศาสนาผู้ซื่อสัตย์และศิษย์ผู้อุตสาหะ มีสมองปราศรัยเบื่องสนพระทัยในวิทยาการต่าง ๆ ได้สนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างสนิทสนม”

ข้อความในอัญประกาศนี้แม้จะไม่ผิด แต่ก็ออกจะให้ความสำคัญกับอิทธิพลทางความคิดของฝรั่งที่มีต่อเจ้าฟ้ามงกุฎเกล้าไป เพราะในความเป็นจริงแล้วทรงให้ความสำคัญในการสืบค้นรากฐานคุณค่าของพระพุทธศาสนาและความเป็นไทยมากยิ่งขึ้นกว่า ในช่วง 26 ปี ที่ทรงใช้ชีวิตอยู่นอกพระบรมหาราชวัง คลุกคลีอยู่กับสามัญชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ของสยาม ทำให้พระองค์ทรงสัมผัสสภาพที่แท้จริงของสังคมสยามและชีวิตความเป็นอยู่ราษฎร อย่างยากที่เจ้านายพระองค์อื่นมีใครอยู่ร่วมสมัยกับพระองค์จะมีโอกาสเพียงนั้น ทรงจับประเด็นภายหลังได้ว่า การที่จะต่อสู้กับอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น ไม่ใช่อยู่ที่การสร้างกองทัพให้ยิ่งใหญ่หรือพัฒนาบ้านวัดรอยเท้าฝรั่งกันอย่างไม่ลืมหูลืมตา ตรงกันข้าม พระองค์กลับหันมาหาความเป็นตัวของตัวเอง กลับมาหาต้นตอของความเป็นไทย และคัมภีร์ปุราณธรรมของเถรวาท ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นอุดมคติที่ปลุกเร้าบรรพชนสยาม ให้สลัดออกจากแอกของจักรวรรดิขอม การกลับไปหาคติการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของสุโขทัย และคติสมมติเทพของเถรวาททำให้พระองค์และสถานะลงมาใกล้ชิดกับราษฎร ทรงปรับพิธีกรรมต่าง ๆ ในราชสำนัก ซึ่งเดิมถูกคฤหาสน์ครอบงำอยู่ ให้หันไปทางคติพุทธมากขึ้น พระองค์ทรงทราบดีว่าลัทธิพราหมณ์ ซึ่งเน้นความยิ่งใหญ่ของไสยศาสตร์ และเทคโนโลยีนั่นเอง ที่กักร่อนราชสำนักของอยุธยาจนเป็นเหตุให้เสียกรุงแก่พม่าถึงสองครั้งสองคราว ในพระบรมราชโอบายใหม่ พระองค์ทรงเร้าใจประชาชนให้รักชาติบ้านเกิดเมืองนอน ซึ่งตั้งแต่เดิมชาวสยามไม่รู้จักความรู้สึกอย่างนี้กันเลย

ในอีกด้านหนึ่ง การที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาจนสามารถจับประเด็นแก่นของอารยธรรมตะวันตกได้นั้น ช่วยทำให้พระองค์เกิดความมั่นใจพระทัยในสติปัญญาภายในวัฒนธรรมของเราเองมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้และทั้งนี้คุณค่าเหล่านี้ ต้องมีชีวิตียืดหยุ่นให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ในทุกสมัยได้ ไม่เคยมีครั้งเลยที่สยามจำต้องหันกลับมาถามหาเอกลักษณ์ของประชาชาติ จนกระทั่งเมื่อถูกทำทลายคุกคามจากนักล่าอาณานิคมตะวันตกในรัชกาลนี้ โดยเฉพาะจักรวรรดินิยมที่เข้ามาคราวนี้ แตกต่างจากจักรวรรดินิยมเมื่อสมัยอยุธยา มาก ตรงที่มันมาพร้อมกับอารยธรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอันน่าพิสมัยหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ดังนั้นถ้าหากเราจำเป็นต้องรับเอาคุณค่าจากอารยธรรมอื่นเข้ามาเติมตะเกียงอารยธรรมของเราแล้ว การเข้าใจรากเหง้าของตัวเอง นับเป็นสิ่งที่สำคัญมากสำหรับเป็นเกณฑ์วินิจฉัยในการเลือกรับและปฏิเสธสิ่งทีมาจากภายนอกวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม ดังนั้นปัญหาเอกลักษณ์ประชาชาติ ในช่วงรัชกาลที่ 4 และที่ 5 จึงเกิดจากความตื่นรนเพื่อความอยู่รอดของชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ แต่กาลสมัยต่อมาจวบจนปัจจุบันปัญหาเอกลักษณ์นี้ดูจะกลายเป็นของเล่น และไม่มีใครกล้าคิดกล้าถามล้วงลึกทางไปว่าการหลงอดีตของ

พวกอนุรักษ์นิยมและการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง โดยมีได้มีการโยง ปัญหาเข้ากับประเด็นความอยู่รอดของบ้านเมืองกันอย่างแท้จริงเลย

เมื่อ เซอร์ จอห์น บาวริง ราชทูตคนแรกแห่งราชสำนักเซนต์เจมส์มาเยือนกรุงเทพฯ เพื่อปฏิบัติงานทางกาทูตต่อจากบรัค การกลับมาคราวนี้ของอังกฤษทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงรู้ดีว่าจะใช้นโยบายยื่นกรานเหมือนเมื่อรัชกาลก่อนไม่ได้อีกแล้ว ความเข้าพระทัยของพระองค์ไม่ผิดเลยแม้แต่น้อย เพราะบาวริงพร้อมที่จะใช้ปฏิบัติการทางทหารทันที หากการเจรจาทางการทูตไม่สำเร็จตามแผนการของเขาที่บันทึกไว้ว่า “ถ้าข้าพเจ้าสามารถขอทำสนธิสัญญาได้เป็นผลสำเร็จเรื่องก็คงเรียบร้อย ถ้าทำไม่สำเร็จข้าพเจ้าจะไม่ปล่อยให้ยึดเยื้อชักช้าออกไปอีก แต่จะแจ้งให้ฝ่ายไทยทราบว่า ข้าพเจ้าจะไม่ยอมเสียเวลาให้กับการปฏิเสธ จะกลับมาเยือนประเทศสยามอีก หลังจากได้ปรึกษาหารือกับเพื่อนร่วมงาน ชาวฝรั่งเศส ชาวอเมริกัน ตลอดจนนายพลเรืออังกฤษแล้ว” จะเห็นได้ว่าจักรวรรดินิยมในทุกยุคทุกสมัยรวมกลุ่มจัดสรรผลประโยชน์ในระหว่างกัน ได้ดีกว่าอนุประเทศ ซึ่งถูกแบ่งแยกปกครองอยู่ตลอดเวลา หากไทยไม่ยอมตามข้อสนธิสัญญาบาวริงแล้ว ไม่เพียงเฉพาะอังกฤษเท่านั้นที่จะใช้ “นโยบายเรือปืน” กับสยาม หากอเมริกาก็พร้อมที่จะปฏิบัติกับไทยด้วยวิธีเดียวกันที่ใช้เห็นผลมาแล้วในญี่ปุ่น ดั่งบันทึกของทูตอเมริกาในขณะนั้นว่า “วิธีการที่เหมาะสมในการติดต่อทำสัญญากับทางสยาม ก็คือ ควรส่งเรือรบขนาดกินน้ำลึกไม่เกิน 16 ฟุตสักสองสามลำกะเดินทางไปถึงราวเดือนตุลาคม แล่นเข้าประชิดกรุงเทพฯ และลงมือยิงสลุตทันที ในกรณีดังกล่าวจะทำให้การเจรจาปรึกษาสัญญาไม่ต้องใช้เวลานานวัน”

ดังนั้นการที่สยามรอดปากเหยี่ยวปากกามาได้ในครั้งนั้น ไม่ว่าจะเพราะโชคโดยบังเอิญหรือว่าจักรวรรดินิยมไม่ต้องประสงค์เมืองไทย แต่เพราะวิเทโศบายแบบประสานประโยชน์ของผู้นำสยามรัฐนาวาด้วย การที่ฝรั่งใช้ “นโยบายเรือปืน” กับบรรดาประเทศในประเทศตะวันออกและยึดครองดินแดนเหล่านั้นเป็นอาณานิคม ก็เพราะพวกฝรั่งดูถูกว่า ชาวพื้นเมืองเป็นพวกป่าเถื่อน เกรงกันไม่รู้เรื่อง ชาวผิวขาวบังคับปกครอง แต่ครั้งราชทูตจากราชสำนักเซนต์เจมส์ ได้เผชิญหน้ากับคณะผู้แทนจากราชสำนักแห่งกรุงสยามบนโต๊ะเจรจา ก็ต้องเปลี่ยนทัศนคติเดิมด้วยความพิศวง เริ่มบังเกิดความนับถือยำเกรงในชนชาติตะวันออกผิวคล้ำแห่งนี้ ดังที่บาวริงได้เคยกล่าวถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ หนึ่งในคณะที่ปรึกษาทำสัญญาฝ่ายสยามว่า “อธยาศัยของอัคมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้นน่าสรรเสริญมาก ท่านได้กล่าวแต่เราหลายครั้งว่า ถ้าเรามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชน ให้พ้นความกดขี่ และช่วยบ้านเมืองให้พ้นภาษีผูกขาด ซึ่งเอาประโยชน์ของบ้านเมืองไปเป็นส่วนบุคคลนั้น ก็จะช่วยเราเหน้อยด้วย และถ้าเราทำการสำเร็จ ชื่อเสียงของเราก็จะเป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้เราทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดยมีได้ปิดบังเลยและบางความพูดอย่าง

โกรธเกรี้ยว (ไม่พอใจในการที่เป็นอยู่) ท่านผู้นี้มีใจจริงดังปากว่า ก็ต้องนับว่าเป็นคนรักบ้านเมือง และฉลาดเลิศที่สุดคนหนึ่งในหลายประเทศตะวันออกนี้”

แม้สัญญาบาวริงจะทำให้สยามสูญเสียเอกราชทางศุลกากรและทางศาลก็ตาม แต่สยามก็สามารถผ่อนผันไม่ให้อังกฤษตั้งเขตต่างด้าวอิสระ (foreign concession) ในพระราชอาณาจักร มิฉะนั้นบริเวณแถวช่องนนทรีหรืออ่างศิลาคงจะกลายเป็นเขตฝรั่ง อย่างเช่น เชียงไฮ้ และเทียนสิน ของจีน แต่นั่นแหละจักรวรรดินิยมก็ยังเป็นจักรวรรดินิยม เมื่อยังหาเหตุเอาบ้านเอาเมืองผู้อื่นไม่ได้ ก็หาปล้นสะดมทางเศรษฐกิจ ดังบาวริงได้กล่าวถึงความสำเร็จของตนไว้ว่า “เห็นได้ชัดว่า ความสำเร็จของข้าพเจ้าเกี่ยวพันกับการปฏิวัติกลไกการคลังของรัฐบาลทั้งหมด โดยดึงเอาแหล่งที่มาของรายได้ แต่เดิมไปเป็นจำนวนมาก” ประเด็นนี้เอง ที่อาจกล่าวตามความเห็นของนักประวัติศาสตร์สำนักวิภาวชิรว่า การทำสัญญาบาวริงในปี 2398 นั้น เป็นจุดเริ่มต้นของของสภาพกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาในสังคมไทย ประเด็นที่มีนักประวัติศาสตร์สำนักนี้ตีวาระสากลที่ 4 ทำตัวเป็นนายหน้าเอาผลประโยชน์ของบ้านเมืองไปขายทอดตลาดให้จักรวรรดินิยมนั้น น่าจะถกเถียงกันให้ชัดต่อไปโดยปราศจากอคติทางชนชั้นใด ๆ หากนักศึกษารุ่นหลังให้ความเป็นธรรมบ้างแล้ว ก็คงเห็นวาระสากลที่ 4 ทรงคำนึงถึงปัญหาเอกราชของชาติมาก โดยเนื้อแท้แล้วพระองค์ทรงห่วงหาอาทรคุณค่าทางวัฒนธรรมและเกียรติภูมิของชาติไม่น้อยกว่าพระเจ้ามินดงแห่งพม่าและพระเจ้าตุติกแห่งนครเว้ผู้เป็นกษัตริย์ร่วมสมัยกับพระองค์เลย และแน่นอนพระองค์คงไม่ยอมโอนอ่อนศิโรราบอยู่ใต้อาณัติของจักรวรรดินิยมง่าย ๆ เหมือนลาวและกัมพูชา อย่างกรณีประเทศเพื่อนบ้าน 2 ชาติแรกนั้น เห็นศักดิ์ศรีของบ้านเมืองสำคัญกว่าเอกราชในทางนิตินัย ไม่ยอมเสียสิ่งใดแม้เพียงนิ้วเดียวไม่กับพวกผีหัวแดง กรณีการต่อต้านฝรั่งในพม่านั้นเป็นที่รู้ดีกันอยู่แล้วแต่ดูเหมือนการต่อต้านในเวียดนามจะดุเดือดกว่า รัฐบาลและประชาชนเวียดนามได้ฆ่าฟันพวกสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสและสเปนลงเป็นอันมาก เป็นเหตุให้กองทัพเรือผสมของ 2 ชาตินหาอำนาจนั้นระดมเข้าทำสงคราม ชับเคียวกับเวียดนามเรื่อยมาจนท้ายที่สุดเวียดนาม ได้ตกเป็นรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศสโดยเด็ดขาดในตอนต้นรัชกาลที่ 5 แต่สำหรับกรณีสยาม กลับเห็นว่าสู้ยอมสูญเสียผลประโยชน์บางส่วน เพื่อรักษาเอกราชแม้ในทางนิตินัยไว้ เพราะสัญญาขาดงามทางประวัติศาสตร์นับแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอิสระจากขอม ตื่นให้คนไทยสำนึกว่าเอกราชเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ปราศจากเสียซึ่งสิ่งนี้แล้วเราจะไม่สามารถรักษาคุณค่าอะไรไว้ได้เลย สำนักทางประวัติศาสตร์อย่างเดียวกันนี้ใช่หรือไม่ ที่ทำให้ไทยไม่ยอมเป็นฝ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 จนต้องเกิดขบวนการเสรีไทยขึ้น รัชกาลที่ 4 ทรงทำการอย่างฉลาดและสามารถในอันที่จะรักษาเอกลักษณ์แห่งประชาชาติไว้ ด้วยความพยายามแสดงให้เห็นว่า ชาวสยามรู้เท่าทันวิทยาการและเทคโนโลยีของฝรั่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ยังเห็นว่าไม่วิเศษไปกว่าของที่มีอยู่เดิมแล้วในวัฒนธรรมของเรา การที่รัชกาลที่ 4 ทรงเรียนภาษาลาติน ภาษาอังกฤษ และวิทยาการสมัยใหม่นั้น ก็เพื่อพิสูจน์ความ

ข้อนี้ยิ่งกว่าเพราะความตื่นเต้นหลงใหล ดังนั้นการที่พระองค์เสด็จหว่ากอ เพื่อพิสูจน์ให้ฝรั่งเห็นถึงความสามารถทางวิชาการศาสตร์ของชาวสยาม จนเป็นเหตุให้เสด็จสวรรคตนั้น ก็พระราชปณิธานข้อนี้อย่างไม่ต้องสงสัย

รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อพระชนม์มยังน้อย ท่ามกลางมรสุมทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชสำนัก ซึ่งเข้มนงเกลียวมาแต่ตอนปลายรัชกาลก่อนแล้ว แรกนั้นเยวากษัตริย์ทรงตรอมตรมพระทัยด้วยเกรง “จะเป็นทิวราชปตรีปองอยุธยา” และปัญหาที่หนักหน่วงที่สุดในตอนต้นรัชกาลก็คือปัญหาโครงสร้างอำนาจภายในราชสำนักซึ่งแตกออกเป็น 3 ฝ่าย 3 ฝ่าย ในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้เคยช่วยรักษาการแผ่นดินรับใช้พระบรมชนกนาถมาอย่างสามารถ ได้ก้าวขึ้นมาเป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อำนาจเต็มของอัครมหาเสาบดีท่านนี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดสามัคคีเภทขึ้นภายในบ้านเมือง เห็นได้ชัดจากการที่ท่านพยายามหนุนให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นมหาอุปราช เพื่อคานอำนาจพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเวลานั้นก็เป็นที่ยูกันดีว่ากรมพระราชวังบวรฯ ทรงตกอยู่ใต้อาณัติของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กรณีขัดแย้งที่รุนแรงที่สุดในราชสำนักเห็นจะได้แก่การวิวาทระหว่างวังหลวงกับวังหน้า จนกรมพระราชวังบวรฯ ถึงกับเสด็จหนีไปพึ่งกงสุลอังกฤษ หากมิใช่เพราะพระบรมราโชบายอันสุขุม คัมภีร์ภาพของรัชกาลที่ 5 แล้ว จักรวรรดินิยมอังกฤษก็อาจจะใช้เหตุนี้แบ่งแยกสยามประเทศออกเป็น 3 ส่วนก็เป็นได้ เมื่อสิ้นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และตำแหน่งวังหน้าแล้ว ศูนย์อำนาจก็ตกอยู่ที่พระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียว วิเทโศบายและการรัฐประศาสนศาสตร์ที่พระบรมชนกนาถทรงวางไว้ปรากฏสัมฤทธิ์ผลในรัชกาลของพระองค์นี้เอง ในการต่อสู้กับจักรวรรดินิยม รัชกาลที่ 5 ทรงกระทำควบคู่ไปกับการปฏิรูปประเพณีภายในบ้านเมือง ที่สำคัญคือ การเลิกประเพณีการหมอบคลาน การเลิกระบบทาส-ไพร่ การตั้งองคมนตรีสภาและรัฐมนตรีสภาในทำนองปาเลียเมนต์ ทั้งนี้เพื่อสร้างสำนึกแห่งความเป็นไทขึ้นภายในจิตใจของราษฎร แต่มีพระบรมราโชบายสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งสามารถจัดปัดเป่าวิกฤตการณ์เฉพาะหน้าในรัชสมัยของพระองค์ให้พ้นไปได้ แต่กลับส่งผลซึ่งพระองค์เองก็มีทรงต้องพระราชประสงค์มาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือในปี 2435 ทรงประกาศพระบรมราโชบายแก่ไขการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ ในการนี้พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องรวบอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ที่ศูนย์กลาง ซึ่งแต่เดิมอำนาจเหล่านี้กระจายอยู่ในมือของเจ้าประเทศราชและบรรดาเจ้าเมืองตามแคว้นต่าง ๆ ถ้าจะว่ากันตามจริงแล้วก่อนหน้านั้นจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5 อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินมีอยู่เต็มที่ เฉพาะภายในเขตพระนครและหัวเมืองใกล้ ๆ ที่อยู่รายรอบเท่านั้น การที่พระองค์ไม่ทรงสามารถช่วยหาทางเลือกที่ดีกว่านี้ได้ เพราะในระหว่างนั้นทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษมีข้อตกลงลับที่จะเชือดเฉือนชายแดนสยามออกเป็นเสี่ยง ๆ และพร้อมที่จะขยายการลุกลามนี้รวมศูนย์มาที่กรุงเทพฯ ทันที หากสยามปฏิเสธข้อเรียกร้องของฝรั่ง ดังนั้นพระองค์ไม่

รวมศูนย์อำนาจไว้ที่กรุงเทพฯ แล้ว ก็อาจจะถูกกลุ่มจักรวรรดินิยมรวมหัวกันแยกปกครองแผ่นดินสยาม นโยบายที่จะให้มหาอำนาจถ่วงดุลย์ซึ่งกันและกัน ดูจะเป็นวิเทโศบายที่ตื่นไปเสียแล้ว กรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และคดีพระยอดเมืองขวางในปีเดียวกัน นับเป็นสัญญาณเตือนพระองค์ทรงจัดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเร่งด่วน ในวิกฤตการณ์ดังกล่าวรัชกาลที่ 5 ท่านทรงทราบดีว่าพระองค์ทรงโดดเดี่ยวเพียงใดไม่อาจวางพระทัยในมหาอำนาจชาติหนึ่งชาติใดเลย บางครั้งการถูกกดดันอยู่ภายใต้สภาวะที่ทำให้ชัตติยภคัตริย์ ผู้ทรงมีปกติสุขุมคัมภีรภาพเกิดบันดาลพระโทสคติออกมาดุจดั่งอารมณ์ของสามัญชนทั้งหลาย เช่นครั้งหนึ่งในคราวที่ตรวจแนวป้องกันปากน้ำสมุทรปราการ เมื่อทหารแจ้งข่าวว่าเรือรบของฝรั่งเศสปืนเปี้ยนอยู่แถบนั้น เสนาบดีที่กรุงเทพฯ พากันวิตกมาก รีบอัญเชิญกลับ แต่พระองค์หาได้เสด็จกลับโดยทันทีไม่ พระองค์ประกาศว่า **“อย่าให้มีความสงสัยว่าฉันจึงยอมอย่างไรแก่ฝรั่งเศสที่รู้เอาจนเอาปืนมาจ้องหน้าให้เซ็นชื่อจะจับตัวลงเรือรบไปก็ไม่ยอมเป็นอันขาด... ได้จัดการให้เรือมหาจักรี เรือมกุฎราชกุมาร เรือหาญหักศัตรูเตรียมพร้อมติดไฟอยู่เสมอ เมื่อมีเหตุอันใดคงได้รับกันแหลกเหลว”** พระบรมราชโองการของพระองค์ครั้งนี้ไม่อาจสำเร็จลุล่วงไปได้หากมิได้กำลังพระสติปัญญาของพรพะอนุชา 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระยาเทววงค์วโรปการ

แต่อย่างไรก็ตามนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของพระองค์ก็เชื่อว่าจะก่อให้เกิดเอกภาพอย่างแท้จริงไม่ กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ก็ดี กบฏผีบุญทางอีสานก็ดี เป็นเครื่องฟ้องความจริงข้อนี้ว่า แม้หัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นจะขึ้นอยู่กับกรุงเทพฯ แต่ก็ยอมให้อำนาจจากศูนย์กลางลงมาดขี่บังคับบัญชาตนมากเกินไป สมเด็จพระยามะยาดำรงฯ ทรงตระหนักในจุดอ่อนข้อนี้ดี จะเห็นได้จากการที่ทรงดำริให้มีเทศบาลเพื่อกระจายอำนาจการปกครองตนเองคืนสู่ท้องถิ่น แต่เสียดายทรงดำรินี้เข้าไป เพราะอำนาจการปกครองได้ลงทุนเข้ามาในกรุงเทพฯ มากเกินกว่าที่จะกระจายกลับออกไปได้ แล้ว และกรุงเทพฯ นั้นเองได้กลายเป็นตัวจักรวรรดินิยม ที่ชูตริตเอาทรัพยากร ผลผลิตและกำลังคนจากหัวเมืองบริวารหนึ่งซ้ายังเป็นตัวทำลายเอกลักษณ์ ภาษาและวัฒนธรรมของพื้นบ้าน โดยกรุงเทพฯ นั้นเองก็เป็นตัวรับกากเดนอารยธรรมจากจักรวรรดินิยมเข้ามาอีกทอดหนึ่ง ระบอบกระทรวงทบวงกรม ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นการรวมศูนย์อำนาจรัฐเพื่อต่อต้านการรุกรานของระบอบจักรวรรดินิยม ก็กลายเป็นกลจักรที่เทอะทะใหญ่โตและหน่วงความเจริญของประเทศชาติ ความไร้ประสิทธิภาพในการแสดงออกมาหลังจากที่ระบบราชการและกระทรวงทบวงกรมพัฒนามาได้ไม่ทันข้ามครึ่งศตวรรษ กล่าวคือได้เกิดวิกฤตการณ์ข้าราชการครั้งแรกขึ้นในตอปลายปีที่ 7 อันสืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (Great Depression) (ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิกฤตการณ์ทุนนิยมครั้งแรก) ในระหว่างปี 2472-2474 วิกฤตการณ์ครั้งนี้ทำให้รัฐบาลของพระเจ้าอยู่หัว ตัดสินใจยุบข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก เพื่อทอนงบประมาณรายจ่ายของประเทศลง เป็นเหตุให้เกิดความไม่

พอใจในหมู่ข้าราชการอย่างใหญ่หลวง หลังจากนั้นไม่นานความไม่พอใจดังกล่าวได้ปะทุเป็นการรัฐประหารของกลุ่มข้าราชการนักเรียนนอกชั้นผู้น้อย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ยังผลให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของไทยซึ่งสืบทอดมานานกว่า 700 ปี ถึงแก่กาลอวสาน

ปรีดี พนมยงค์ กับปัญหาจักรวรรดินิยม

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าสาเหตุใหญ่ของการทำรัฐประหาร 2475 ก็เนื่องมาจากกลุ่มข้าราชการซึ่งเป็นไพร่สามัญชน ไม่พอใจการผูกขาดอำนาจของเจ้านาย ปรีดี พนมยงค์เป็นบุคคลชั้นนำในคณะผู้ก่อการเพียงผู้เดียวที่มีความคิดชัดเจนที่สุด ในการที่จะให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ไม่ใช่แต่เพียง “เปลี่ยนจากกษัตริย์องค์เดียวมาเป็นหลายคน” เท่านั้น หากปรารถนาจะให้มีความหมายอย่างแท้จริงต่ออนาคตเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองด้วยดังปฏิญญาข้อแรกในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ซึ่งได้ย้าถึงปัญหาเอกราชไว้อย่างแจ่มชัดว่า “จะต้องรักษาความเป็นเอกราชในทางการเมือง ในทางศาสนา ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง และการที่จะบรรลุป้าหมายเอกราชทุกด้านในทางปฏิบัติที่เป็นจริงนั้น ปรีดีได้เสนอให้พัฒนาประเทศตาม*เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ที่เขาร่างขึ้น ซึ่งมีเจตจำนงอย่างแน่วแน่ ที่จะยืนอยู่บนขาของตัวเองโดยรัฐบาลจะต้องถือหลักว่า จะต้องทำการกสิกรรมและอุตสาหกรรมทุกอย่างให้ดีขึ้น ซึ่งในที่สุดประเทศไม่ต้องเป็นที่ต้องอาศัยต่างประเทศยังมีเพื่อป้องกันอันตรายที่เกิดจากการปิดประตูการค้าได้” ไม่ว่า*เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ของปรีดีจะมีจุดอ่อนข้อบกพร่องประการใดก็ตาม แต่นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรจารึกไว้ในทางประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทยเราเองว่า อย่างน้อยในประเทศนี้ ได้เคยมีชนชั้นนำที่กล้าคิดอย่างจริงจังจนอนาคตของประเทศควรจะเป็นไปเช่นใด จึงจะสามารถดำรงเอกราชและอธิปไตยของชาติ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และความสุขสมบูรณ์ของราษฎรไทยไว้อย่างดีที่สุดในระยะยาวไกลที่สุด

กล่าวได้ว่า เมื่อสิ้นสุดยุคประชาธิปไตย ปรีดีเป็นรัฐบุรุษไพร่สามัญชนแต่เพียงผู้เดียว ที่สามารถจับประเด็นเอกราช อธิปไตยของชาติได้อย่างคมชัด เพราะหากมิได้ผู้มีไหวพริบทางการทูตสากลอย่างปรีดี ก็ยากที่สยามจะเดินดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาเสมอภาค สานต่อจากที่ค้างค้างไว้เมื่อก่อนปี 2475 จนสำเร็จลุล่วงอย่างสมบูรณ์ในปี 2481 และไม่ได้ความเสียหายอย่างหาญกล้าสามารถของท่านนี้แล้ว ประวัติศาสตร์ไทยคงจะได้จารึกการสูญเสียเอกราชอภัยอีกครั้งหนึ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นี้เป็นแน่ แม้ปรีดีจะเล็งเห็นว่า การที่สยามตกเป็นเบี้ยล่างของมหาอำนาจ และฐานะเศรษฐกิจของบ้านเมืองซึ่งตกต่ำมาแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เกิดวิกฤตการณ์ตอนปลายรัชกาลที่ 7 นั้น เป็นความอ่อนแอที่แฝงฝังอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนั่นเอง แต่เขาก็เป็นนักประวัติศาสตร์วิภาษวิธีที่ลึกซึ้งซึ่งเพียงพอที่จะไม่วิพากษ์การสูญเสียอธิปไตยของรัฐไทยบางด้านในช่วง

รัชกาลที่ 4 และที่ 5 ว่าเป็นการขายชาติเหมือนดังทัศนะของฝ่ายซ้ายที่อ่อนประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง ๆ ตรงกันข้ามเขากลับเห็นว่า “ถ้าเรานำหลักที่สตาลินวินิจฉัยมาประยุกต์แก่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้ต่อสู้ของจักรวรรดินิยม อังกฤษ ฝรั่งเศส ตามวิธีของพระองค์ จนสยามคงความเป็นเอกราชทางนิตินัยซึ่งคนไทยและลูกหลานจีนได้อาศัยอยู่ในสยามที่เป็นประเทศเอกราชทางนิตินัยนั้น ก็นับว่ารัชกาลที่ 5 ได้ทรงต่อสู้จากเรพโวลูชัน ตามสภาพที่พระองค์และพระองค์ประชาชนชาวไทยในสมัยนั้นได้ยอมเสียสละชีวิตกระทำตามสภาพของตน ซึ่งต่างกับจักรพรรดิจีน”

ความเข้าใจต่อปัญหาเอกราชของชนชั้นปกครองไทยเริ่มแบ่งแยกแตกต่างกันได้ชัด นับตั้งแต่วันแรกที่ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกประเทศไทย ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะรัฐมนตรีส่วนข้างมากเห็นว่า การเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นเป็นการเข้ามาอย่างมหารัษฎร์ร่วมวงไพบูลย์เอเชียบูรพา แต่รัฐมนตรีพลเรือนอย่างปรีดีกลับเห็นตรงข้ามว่า “นี่เป็นการเข้ายึดครองสยามนั่นเอง การกระทำเช่นนี้ของญี่ปุ่นเท่ากับเป็นการทำลายอุดมคติของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของข้าพเจ้า ... ข้าพเจ้าได้พยายามผลักดันให้รัฐบาลดำเนินนโยบาย ที่เราได้เคยแถลงไว้หลายครั้งหลายหนในอดีต กล่าวคือเราจะต่อต้านการรุกรานของกองทหารต่างชาติไม่ว่าชาติใด เพื่อพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งเอกราชและอธิปไตยของชาติเรา” ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งคือ จอมพล ป. พิบูลสงครามพยายามแอบอ้างการอ่อนต่อญี่ปุ่นว่าเป็นนโยบายและเดียวกับที่ใช้กันมาในสมัยราชาธิปไตย โดยกล่าวว่า ”เราฝากเนื้อฝากตัวกับมัน มันอาจจะมีศีลธรรมก็ได้ คล้ายกับเราฝากตัวกับอังกฤษและฝรั่งเศสครั้งโบราณ ไม่ใช่จะซีแยะ แต่รถบเราก็มียู่เพียง 50 คัน เขามาแน่นพ้าม้วน” แต่สำหรับปรีดีเขาไม่ต้องการความคิดเห็นยอมจำนน และการชักน้ำเข้าลึกชักศึกเข้าบ้านของรัฐบาลทหารยุคนั้น ที่จะเหมือนกับความเป็นทางประวัติศาสตร์ในยุคราชาธิปไตยได้อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลของ “ท่านผู้นำ” ได้เข้าร่วมกับญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร โดยรัฐบาลทหารก็ฉลาดพอที่จะสร้างความรู้สึกอันชอบธรรมในการเข้าร่วมกับญี่ปุ่น ด้วยเหตุผลที่ว่า เพื่อฉีกกำลังชาติเอเชียเข้าต่อสู้กับจักรวรรดินิยมตะวันตกผู้รุกราน ดังเป็นเจตนารมณ์ที่ระบุอยู่ในคำประกาศสงครามครั้งนั้นว่า “ตั้งแต่อังกฤษได้แผ่จักรภพมาทางตะวันออก ประเทศไทยก็ได้รับการเบียดเบียนบีบคั้นไม่ขาดสาย ...” เหตุผลของจอมพล ป. ในประเด็นนี้แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไรกับแนวโน้มของ พคท. ที่เข้าไปอยู่ใต้ร่มธงจีน เพื่อต่อต้านจักรวรรดินิยมอเมริกา อย่างไรก็ตาม ปรีดีไม่สามารถลวงจิตสำนึกรักชาติของเขาด้วยการด้วยมายาคติทางการเมืองอย่างนี้ได้เลย เพราะเขามองไม่เห็นความถูกต้องชอบธรรมตรงไหน ในการที่เขาต่อต้านมหาอำนาจฝ่ายหนึ่ง โดยที่กำลังตกเป็นสมุนของมหาอำนาจอีกฝ่ายหนึ่ง นี่ก็คล้ายกับที่ปรีดีไม่เห็นด้วยกับ พคท. ที่ยอมสวามิภักดิ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนเพื่อต่อต้านจักรวรรดินิยมอเมริกันในสมัยต่อมานั่นเอง แต่เรื่องที่ทำให้ผู้รักชาติรักประชาธิปไตยอย่างปรีดีต้องรู้สึกขมขื่นเป็นที่สุดก็คือ การที่หลวงวิจิตรวาทการ และจอมพล ป. ได้นำเอาลัทธิต่อต้านชนชาติจีน

ของอัครพาทูมาสังวาสกับลัทธิเชื้อชาตินิยมของเผด็จการฟาสซิสต์-นาซี โดยเริ่มจากการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามมาเป็นนามรวมสำหรับชนหลายเชื้อชาติที่อยู่ร่วมกันกลายเป็นไทย (แลนด์) เพื่อยกชนชาติไทยขึ้นอยู่เหนือเชื้อชาติอื่น ปรีดีตระหนักชัดว่า ลัทธิชาตินิยมของเผด็จการทหารไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากลัทธิกรวยข่มเหงเพื่อนบ้านที่ด้อยกำลังกว่า ในขณะที่เดียวกันที่ยอมตนเป็นสุนัขรับใช้จักรวรรดินิยมไม่ค่ายใดก็ค่ายหนึ่ง

ในปีสุดท้าย ก่อนที่ปรีดีจะกระเด็นจากเวทีการเมืองไทยตลอดกาล เขาได้เริ่มแสดงบทบาทการเมืองระหว่างประเทศก้าวใหม่ โดยเล็งเห็นว่า แม้สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว ประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ยังคงเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก เช่น กัมพูชา ลาว และเวียดนาม เป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส พม่า มาลายู สิงคโปร์ถูกอังกฤษยึดครอง อินโดนีเซียก็อยู่ในอาณัติของเนเธอร์แลนด์ส่วนฟิลิปปินส์ก็กลายเป็นรัฐที่ 52 ของอเมริกา ผู้นำรักชาติในบรรดาเมืองขึ้นเหล่านี้ได้เคลื่อนไหวต่อสู้อย่างทรหด เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชสมบูรณ์แห่งประชาชาติ ปรีดีรู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้นำรักชาติเหล่านี้ ซึ่งหลายคนก็เคยเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยเป็นนักเรียนฝรั่งเศส เขาเห็นว่า เป็นความชอบธรรมที่ประชาชาติเล็ก ๆ เหล่านี้ จะรวมตัวกันเพื่อสร้างแนวต่อต้านมหาอำนาจผู้รุกราน ปรีดีเคยเสนอแนะให้ฝรั่งเศสร่วมกับใครเป็นตัวตั้งตัวตีในการก่อตั้ง *สหภาพเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* อันประกอบด้วยประเทศ ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งสามชาติหลังนี้อยู่ใต้อาณัติฝรั่งเศสอยู่แล้ว ต่อมา พม่า มาลายู ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ก็อาจจะมาเข้าร่วมด้วย แต่ฝรั่งเศสได้ปฏิเสธแผนการที่จะทำลายผลประโยชน์ของตนอย่างสิ้นเชิง หน้าที่ยังดำเนินการปราบปรามขบวนการผู้รักชาติในสามประเทศอินโดจีนอย่างดุเดือด แต่ปรีดีไม่ยอมเลิกล้มบทบาทนี้ของเขาลงง่าย ๆ เมื่อแผนใกล้เคียงอย่างแรกไม่เป็นผล เขาก็ดำเนินการก่อตั้ง *สันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* ขึ้นในเดือนกันยายน 2490 เพื่อเป็นองค์กรในการประสานขบวนการผู้รักชาติในภูมิภาคนี้ขึ้นมาเป็นแนวต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม แต่องค์กรการเมืองระหว่างชาตินี้ตั้งอยู่ได้เพียงไม่กี่เดือน ก็ต้องมีอันสลายตัวรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 และการที่เผด็จการทหารได้ฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีกครั้ง ก็เพราะได้รับการหนุนหลังจากกลุ่มจักรวรรดินิยมที่ต้องการกีดกันปรีดีออกจากวงการเมืองระหว่างประเทศที่เป็นปรปักษ์กับลัทธิล่าอาณานิคมของพวกเขา น่าเสียดายหากแนวคิดแนวนี้ของปรีดีประสบความสำเร็จ โดยที่มหาอำนาจตะวันตกยอมปล่อยให้คนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ตกลงแก้ปัญหา ปัญหาของตนเอง กรณีอินโดจีนก็จะคงยุติลงด้วยวิธีทางที่สันติเสียเลือดเสียเนื้อน้อยกว่าที่ได้เป็นไป

โฉมหน้าใหม่ของจักรวรรดินิยม

หลังยุคกิ่งพุททกาล

หลังจากปี 2490 ไทยถูกปกครองด้วยระบอบทหารโดยตลอด กล่าวคือในระยะแรก (สมัยจอมพล ป. - สฤษดิ์ - ถนอม) เป็นระบอบเผด็จการทหารเต็มรูป แต่ในระยะหลังได้พัฒนาการมาเป็นระบอบรัฐสภาทหาร หรืออีกนัยหนึ่งคือระบอบเผด็จการทหารโดยรัฐสภานั้นเอง ไม่ต้องสงสัยหลังจากแนวคิดของปรีดีถูกกำจัดออกจากวงการชั้นปกครองแล้ว ระบอบทหารของไทย (แลนด์) ถอยหลังกลับมาเดินตามสายความคิดชาตินิยมของหลวงวิจิตรฯ และจอมพล ป. ซึ่งพุ่มพุกมาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นแล้ว ประเด็นเอกราชอธิปไตยของชาติจึงค่อยไขว่ไขวไปหมด เช่นไม่มีการตั้งคำถามเลยว่า ตามที่ให้อเมริกาเข้ามาตั้งฐานทัพอากาศไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์-ถนอม เรื่อยมาจนถึงรัฐบาลสัญญาและคึกฤทธิ์ก็ตีศึ อการปล่อยให้ CIA เข้ามาหาข่าวกรองในไทยก็ตีนั้น เป็นการล่องละเมิดเอกราชอธิปไตยภายในชาติตน และเป็นการรุกรานประเทศเพื่อนบ้านอย่างไร ทั้งนี้คงเป็นเพราะชนชั้นปกครองของไทยได้ดำเนินวิเทโศบายแบบประสานประโยชน์มาโดยตลอด จนแยกไม่ออกว่าวิเทโศบายแบบรักษาชาติของรัชกาลที่ 4 ที่ 5 และของปรีดี พนมยงค์นั้นแตกต่างกันอย่างไรกับวิเทโศบายแบบลู่ตามลม หรือ (หากจะพูดให้ชัดอีกนิด) แบบนายหน้าของรัฐบาลหลังปี 2490 คนไทยโดยทั่วหน้ามักหลงเข้าใจว่า นอกจากเสียกรุงให้พม่า 2 ครั้ง เมื่อสมัยอยุธยาโน้นแล้ว ไทยไม่เคยสูญเสียเอกราชให้ชาติได้อีกเลย

ปัญหาเอกราชของไทยหลังยุคกิ่งพุททกาล ได้ทวีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นทุกที โดยเฉพาะภายหลังจากที่ฐานทัพอเมริกันได้ถอนออกจากไทยจนหมดสิ้นในสมัยรัฐบาลคึกฤทธิ์ คลื่นขบวนการนิสิต-นักศึกษา-ประชาชนที่เคยต่อต้านจักรวรรดินิยมอย่างขนานใหญ่ ก็เริ่มซาลงไป ด้วยมองไม่เห็นพิษภัยของจักรวรรดินิยมที่มาในรูปแบบอื่น แต่อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนราษฎรชนชั้นผู้อยู่ใต้ปกครองของประเทศนี้ จะรู้สึกอ่อนไหวต่อปัญหาเอกราชอธิปไตยมากกว่า ชนชั้นปกครองเอง ดังจะเห็นได้จากรัฐบาลทหารไม่เคยรู้สึกว่ บุรณภาพแห่งดินแดนไทยถูกล่วงละเมิดเลย เมื่อคราวซื้อเชิญฐานทัพอากาศอเมริกันเข้ามาตั้งในไทยอย่างลับ ๆ ตั้งแต่ครั้ง สมัยจอมพลสฤษดิ์ ทุกวันนี้แม้รูปธรรมของจักรวรรดินิยมในไทยจะไม่ปรากฏเด่นชัดตั้งแต่ก่อนแล้ว แต่ก็ยังมีความต่อต้านอิทธิพลของอเมริกาและญี่ปุ่นอยู่ประปรายในหมู่ราษฎรระดับล่าง ๆ อย่างไรก็ตามจักรวรรดินิยมเป็นไดโนเสาร์ที่มีความเคลื่อนไหวกับตัวอยู่ตลอดเวลา ยิ่งในปลายศตวรรษที่ 20 จักรวรรดินิยมได้อาศัยฐานของระบบทุนนิยมพัฒนาตัวมันเองขึ้นมาในรูปแบบที่แอบแฝงยิ่งขึ้นและเป็นมิตรมากขึ้น จนยากที่จะแลเห็นได้ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองระหว่างประเทศที่สลับซับซ้อนในปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันขนาดของการเอารัดเอาเปรียบก็มีได้ลดน้อยลงลงเลย ตรงกันข้ามกลับขยายขอบเขตออกไปอย่างมโหฬาร

จักรวรรดินิยมสมัยใหม่มีได้มาในรูปแบบของ “นโยบายเรือปืน” หรือฐานทัพต่างชาติ หรือการเอากองกำลังจักรวรรดินิยมนิยมเข้าบุกรุกโดยตรงเหมือนดังแต่ก่อน หากเข้ามาในรูปแบบของความช่วยเหลือทางการทหารและนโยบายสงครามตัวแทน (War by proxy) ทั้งมีได้มาในรูปแบบของการตั้งสถานีการค้า หรือเอาบริษัทต่างชาติเข้ามาครอบงำโดยตรง หากมาในรูปแบบของความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแบบให้เปล่า การให้กู้ยืมเงินอัตราดอกเบี้ยต่ำระยะยาว การลงทุนร่วมกัน หรือการตั้งสาขาบริษัทข้ามชาติ โดยเขตนายทุนพื้นเมืองขึ้นถือหุ้นรายใหญ่บังหน้า รวมทั้งการให้ทุนค้นคว้าวิจัยแก่นักวิชาการพื้นเมืองเป็นต้น แต่ที่สำคัญคือประเทศจักรวรรดินิยมและแพร์ระบบทุนนิยมและเทคโนโลยีระดับสูงมายังประเทศบริวารด้วย ในปัจจุบันระบบทุนนิยมได้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจนับครั้งไม่ถ้วน เป็นต้นว่าปัญหาคนว่างงาน สินค้าล้นตลาด ภาวะความระส่ำระสายทางการเงินและปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร อันเป็นลูกโซ่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจระหว่างโลกที่ 1 กับโลกที่ 3 และปัญหาความอดอยากยากจนในโลกส่วนหลังนี้ด้วย แต่อย่างไรก็ตามความเจริญเติบโตอย่างเหลือเชื่อทางเทคโนโลยีและรสชาติความสะดวกสบายที่มาพร้อมกับรูปแบบการบริโภคใหม่ ก่อให้เกิดความตื่นตื้นอย่างใหญ่หลวง นี่ยังไม่พูดถึงเทคโนโลยีทางการทหารซึ่งกำลังเป็นที่ใฝ่ฝันของบรรดาระัฐบาลทหารในโลกที่ 3 วัฒนธรรมวัตถุนิยมในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้พัฒนาสูงขึ้นอย่างน่าอัศจรรย์ ในขณะที่วัฒนธรรมทางจิตวิญญาณในยุคหลังถึงพุทธานกาลกำลังตกต่ำลงทุกที ระบบทุนนิยมยุคใหม่สามารถสนองความพึงพอใจให้แก่ปัจเจกชนในโลกนี้ ได้มากกว่าที่จะคาดหวังจะได้รับจากสวรรค์ชั้นใด แม้แต่พระนิพพานเอง ด้วยมิฉฉาปฏิฐิตังกล่าวนี้เอง ชนชั้นนำในประเทศของเราจึงมุ่งพัฒนาตามกันฝรั่ง ญี่ปุ่น และสิงคโปร์ยังไม่เคยหยุดยั้งตั้งคำถามกับตนเองเลยว่าในการให้ได้มาซึ่งความทันสมัยเช่นนั้น ประชาชาติของเราจะต้องจ่ายอะไรบ้าง แน่نونเราจะต้องล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติเป็นจำนวนมากมหาศาล สูญเสียสภาพสิ่งแวดล้อมอันประมาณค่ามิได้ เราต้องยอมรับการขาดดุลการค้าและยอมล้มละลายเพราะหนี้สาธารณะล้นตัว เพื่อจะได้แสดงความมาทุกอันฐานเทคโนโลยีล้ำยุค แต่ทั้งหมดนี้ยังไม่สำคัญเท่ากับการที่เราต้องปฏิเสธกำพืดของตัวเอง ต้องสูญเสียศักดิ์ศรีและความภูมิใจในวัฒนธรรมแห่งชาติตน จริงอยู่ ไทยไม่เคยพ่ายแพ้ในการต่อสู้กับอินทรีจักรวรรดินิยมที่เผยให้เห็นเขี้ยวเล็บ แต่การขับเคลื่อนกับจักรวรรดินิยมในสถานการณ์ปัจจุบัน นับว่าแตกต่างอย่างสิ้นเชิง จักรวรรดินิยมไม่ใช่อยู่ที่อเมริกา รัสเซีย ญี่ปุ่น หรือจีน หากอยู่ที่จิตสำนึกของประชากรในโลกที่ 3 นี้เอง トラบที่เราไม่ปฏิเสธพื้นฐานวิถีชีวิตและรูปแบบการบริโภคเยี่ยงที่เป็นอยู่ในสังคมประเทศจักรวรรดินิยมแล้ว ก็ยากที่จะทราบผลจากแอกของจักรวรรดินิยมได้เพราะวิถีชีวิตภายในสังคมไทยเวลานี้ตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมจักรวรรดินิยมชนชั้นปกครองข้าราชการทำตัวเป็นนายเหนือราษฎร กรุงเทพฯ เอาเปรียบหัวเมืองชนบท นายทุนชุดรีดกรรมกร พ่อค้าคนกลางทำนาบนหลังชาวไร่ชาวนา และมนุษย์ทำลายสิ่งแวดล้อม ดังนั้นเราจำเป็นต้องปฏิวัติพื้นฐานทัศนคติ

ในการดำรงชีวิตของเราเสียใหม่เราต้องกลับไปหารากเหง้าของเราเอง บางทีปรัชญาการดำรงชีวิตแบบเถรวาทที่เคยมีมาในวัฒนธรรมดั้งเดิมของเราน่าจะเป็นคำตอบได้อย่างหนึ่ง เราควรต้องกลับมาใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย พิจารณาปัจเจกชนรูปแบบของการบริโภคที่เป็นอยู่ในสังคมทุนนิยมว่าตัดจริตเกินความจำเป็นเพียงใด และทำลายความเป็นมนุษย์ของชุมชนลงเพียงใด ถึงที่สุดแล้วเราน่าจะลองอาศัยแว่นพระไตรลักษณ์การทะลุความวิเศษมหัศจรรย์ของเทคโนโลยีฝรั่งว่าเป็นเพียงของเด็กเล่น ที่หาแก่นสารใดที่ไปพ้นจากเรื่อง กิน นอน สืบพันธุ์ มิได้เลย แน่นนอนเราไม่มีทางที่จะปฏิเสธความทันสมัยจากอเมริกา ญี่ปุ่นได้ทั้งหมด แต่ประเด็นมีชื่อว่า เราควรจะมีปรัชญาและรูปแบบความทันสมัยที่มาจากรากเหง้าของเราเอง ทั้งในความเป็นจริง ก็พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดแล้วว่า ยิ่งเราพยายามจะทันสมัยอย่างฝรั่ง เราก้ยิ่งยากจน หนี้สาธารณะยิ่งท่วมท้น อัตราความว่างงานสูงขึ้น ค่าเงินบาทกำลังจะหมดค่า ในขณะที่ภาวะขาดดุลการค้ากำลังถึงจุดวิกฤต ทรัพยากรของชาติถูกทำลายล้างผลาญไปเพียงเพื่อความมั่งคั่งของคนไทยกลุ่มน้อยที่สมคบกับบรรษัทข้ามชาติ หายนภัยดังกล่าวใช้ว่าจะเกิดขึ้นในเสี้ยวทศวรรษหลังนี้ หากปรากฏเป็นปัญหาหนักหน่วงมาโดยตลอด นับแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก จนอาจกล่าวได้ว่าบัดนี้ปัญหาที่ก่อกวนสังคมไทยกำลังใกล้จุดที่ไม่อาจเยียวยาได้แล้ว แน่นนอนเราไม่อาจหวังให้เราชนชั้นปกครองที่ส้องเสพกับจักรวรรดินิยมและบรรษัทข้ามชาติ หันมาหันมาเห็นปัญหาแล้วแก้ปัญหาจากระดับบนลงมาก่อน ความหวังของเราควรมุ่งไปที่สามัญราษฎรระดับล่าง ทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ ซึ่งประวัติศาสตร์อันยาวนานของประเทศชาตินี้ ก็ได้แสดงให้เห็นนับครั้งไม่ถ้วนแล้วว่า สามัญราษฎรเหล่านี้แหละคือกลุ่มคนที่ผูกพันกับชะตากรรมของแผ่นดินอย่างแท้จริง จากพื้นฐานของชนระดับล่าง เราน่าจะมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรและกระบวนการระดับย่อย ๆ จัดกิจกรรมในรูปลักษณะใดก็ได้ ที่ไปเป็นเพื่อจุดมุ่งหมายที่จะต่อสู้กับจิตสำนึกทาสจักรวรรดินิยมในตัวเรา พร้อม ๆ กับขยายบทบาทต่อสู้สิทธิจักรวรรดินิยมออกไปในระดับหมู่บ้าน ระดับประเทศ จนกระทั่งบรรลุถึงความร่วมมือในระดับภูมิภาคโลกที่ 3 ในที่สุด